

- Palmberger, Monika. 2016. *How Generations Remember. Conflicting Histories and Shared Memories in Post-War Bosnia and Herzegovina*. London: Palgrave Macmillan.
- Potkonjak, Sanja. 2014. *Teren za etnologe početnike*. Zagreb: Hrvatsko etnološko društvo, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju.
- Radović, Srđan. 2013. *Grad kao tekst*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Teftedarija, Andrea. 2007. "Who killed Sarajevo Spirit? Structure, Agency, Nationalism and the Case of Sarajevo". Master's Thesis, University of Amsterdam.
- Zlatanović, Sanja. 2018. *Etnička identifikacija na posleratnom području: srpska zajednica jugoistočnog Kosova*. Beograd: Etnografski institut SANU.
- Žikić, Bojan. 2007. "Qualitative Field Research in Anthropology. An Overview of Basic Research Methodology". *Etnoantropološki problemi*, n. s. 2 (2): 123–135.

Александар Крел

Социјализам у истраживачком фокусу: конструкт, факат и перцепција

Поводом зборника радова *Пропаганда и јавни наративи у социјалистичкој Југославији*, уредили Бојана Богдановић и Кристијан Обшуст.
Архив Војводине и Етнографски институт САНУ,
Нови Сад – Београд, 2021, 280 стр.

Да ли се прошлост социјализма довољно посећује, преиспитује, тумачи? Данас феномени социјализма и Југославије пролазе пут разноврсних промишљања и деконструкција, при чему се успостављају нови кодови ишчитавања кроз дисонантне гласове, насупрот лакоћи стереотипа у минимизирању сложених ситуација и процеса. Када се прошлост преиспитује из садашњости било кроз проксимацију или са дистанце, онда она неминовно подлеже конструисању, документовању и интерпретирању у контекстуалном оквиру једне епохе која је стекла назив социјализам и Југославија. Са позиција истраживача, истраживачица и истраживаног улази се у процесе и фазе системског обликовања порука (од факта до наратива), њиховог преношења, објашњавања и разноврсних рецепција. Конструисање „нове прошлости“ може постојати, прожимати се и сукобљавати кроз идеолошка, политичка, породична, генерацијска и лична памћења (Кулјић 2006, 8). Успостављени су друштвени и културолошки вредносни системи сећања погодни за колективне оквире и личне прошлости. Логично је да се последњих деценија епоха социјализма прво нашла на културним и уметничким позорницама, те тиме отворила широк дијапазон сагледавања свих лица тадашње Југославије. Филм, позоришне представе, изложбе, културни догађаји, уметничка дела, посебно литература, лексикони, могли су удобно, али и активистички да се упусте у такве времеплове. Има ту *естетике отпора* помоћу кога прошлост

преиспитује садашњост или се призива носталгија за неким *бољим временима*. Тако се успоставља репрезентативни процес (не)формализације наслеђа југословенског социјализма које није само везано за идеолошке оквири, већ и за популарну културу и свакодневице.⁶ Естетизација социјализма на тај начин поново актуелизује све што надахњује или критикује прошло време. Али шта је са науком? Данас се научна сцена бојажљиво, опрезно, постепено суочава са темом која је од деведесетих година двадесетог века потискивана или била непријемљива. Навешћу неке разлоге: Наука се још није довољно ослободила свог бремена када је била подобна или опонент идеологије или се вештом мимикријом⁷ аполитичности прикривала и гледала своја посла. Временска дистанца у зонама осетљивих тема такође је науку (овде највише мислим на друштвене, хуманистичке и историјске науке) ослобађала критичке одговорности, често спутаване хегемонијом политичке науке као предводнице идеолошке реторике.⁸ Кумулативност грађе као и (не)доступност архива траже од истраживача и истраживачице да се упусте у нове маневарске непредвиђености уласком у неиспитане области, што подразумева додатни изазов и напор. Коначно, научна истраживања су са распадом Југославије ушла у тоталну национализацију, чиме се сузио сваки видокруг онога што се звала југословенска проходност. Свако у својим национализацијама отварао је досијее и тражио оно што се могло уградити у социјализам. Изузетак су институције и програми последњих десетак година, који су разбили националне клишеје (на пример, СКРПIS – Centar za kulturološka i povjesna istraživanja socijalizma – Пула и ЦЕЈУС – Центар за југословенске студије – Београд). Имајући увид у конференцијску делатност, предавачке програме и издаваштво, запажа се да је социјализам постао интергенерацијски изазов и истраживачки производ.

Различити су били путеви истраживања социјализма: истраживања у социјализму и истраживања социјализма имају своје истраживачке инсајдере и аутосајдере. Млађе генерације истраживача и истраживачица социјалистичку епоху неоптерећено приближавају са временске дистанце, а они други савременици тога доба, преиспитују то време, па и себе. За једне се улази у непознате области, а за друге остају позната искуства и неиспитане теме. Може се рећи да је то нови вид истраживачке стварности, која у себи може носити нешто пионирско. И ту негде видим интергенерацијску уравнотеженост и дијалог, погледе са стране и изнутра, који још више отварају видике. Конструкт социјализма, на неки начин, настаје у постсоцијализму као конструкт тог односа. Тако присуствујемо сталним (ре)конструкцијама и реинтерпретацијама

⁶ О социјалистичком наслеђу в. Gavrilović 2011, 53; Radović 2014, 148.

⁷ На пример када се ради о истраживањима у оквиру Етнографског института САНУ још од 1947. године и тих првих десет година реалсоцијализма етнолошка проучавања су остала у домену истраживања народне културе и фолклора, што се добро уклапало у комунистичке доктрине народних маса, а „наш народ“, „наша земља“ постављени су под метафоричко окриље чувара двосмисленог „нашег колективитета“ српског и југословенског (в. Lukić Krstanović 2018, 14).

⁸ Занимљиво је упоредити и прочитати како је К. Вердери објаснила однос антрополошких истраживања и хегемоније политичке науке и њеног концептуалног репертоара – национализам, легитимност режима, планирање, развој, природа власти у социјалистичком систему (Verderi 2005, 17–18).

прошлости. Рецетна истраживања се суочавају са амбивалентним и слојевитим лицем социјализма, стварајући нове аналитичке оквире упитаности и проблематизација. С једне стране, улази се у деконструисања социјалистичког поретка, који се препознаје у идеологији, централизацији власти, протоколу самоуправљања, ауторитаризму, патернализму и декларативној родној једнакости. С друге стране, прошлост се отвара у културном и друштвеном контексту југословенства од парадигми братства и јединства до заједничких свакодневица, отворених комуникација и суживота. Како год, јавни и приватни наративи, државни протоколи, локалне културе, национално и универзално, пропагандно и перцептивно јесу у разним тумачењима опречни као једно или друго али и углибљени једно у друго. Још две одлике се могу извући из истраживања социјализма, а то су епистемолошки и методолошки приступи. На епистемолошком нивоу није реч о нагомиланим сазнањима него о проблематизацији знања, о производњи знања. Питања се претакају у проблеме, а то је прави аналитички пут и истраживачки пулс. Дешава се да се неки истраживачки подухвати драматизују у зонама отварања архива или немогућности откривања докумената, што посебно јавном мњењу погодује за сензационализам или екстатичност. Но, и поред тога вредна су сва ваљана и сталожена истраживања и публиковани радови, који су спремни да проблем поставе на највиши научни ниво као преглед, интерпретацију и критику. У методолошком смислу, истраживања су и даље препозната у савременим теоријским и емпиријским приступима одређених области (антропологије, историје, фолклористике, социологије и др.), али, такође, она су усмерена на интердисциплинарни дијалог који није унапред дат, већ „представља поље сукобљавања мишљења око самог објекта проучавања и начина на који се Југославија као историјски појам актуелизује, употребљава или злоупотребљава у савременим политичким, друштвеним и културним токовима“ (Uvodna reč, *Jugoslavija zašto i kako?* 2019, 10). Тумачење, а не само реконструкција тежи да се разбију неки обрасци објашњавања – онога што је било, што се мисли да је било и што се представља како је било. Дакле, проучавања у социјализму и истраживања социјализма неопходан су тандем, да би се проникнуло у све друштвене процесе и промене. Нимало лак и често напет трагалачки посао, који стално вуче дилеме у хуманистичким наукама – бити непристрастан, аналитички темељан, друштвено актуелан и еманципован.

Зборник радова *Пропаганда и јавни наративи у социјалистичкој Југославији*, представља подухват за науку и за ширу јавност, јер се надовезује на савремене истраживачке одлике тумачења феномена социјализма и Југославије. У Зборнику се тематски отвара поље јавних политика и јавности у зонама пропаганде и наратива. Како се наводи у Уводу, значење наратива се проширује у правцу „стратегије приповедања и складиштења знања“, док се политичка пропаганда дефинише као дискурзивно-семиотичка пракса, која се у социјализму манифестовала кроз читав низ испланираних и усмерених пракси, чиме се тежило планском усмеравању и манипулацији становништва (Bogdanović & Obšust 2021, 7–9). На нивоу садржаја *Зборник* се чита у континуираном низу, где се радови надовезују градећи једну композициону серијску целину. Садржај чини скуп радова разврстаних у четири одељка: споменичко наслеђе, јавне установе, штампани медији, свакодневица и празници. То даље обухвата и прати процесе, праксе, парадигме, комуникације, представе, стереотипе. Аналитичка слојевитост,

разноврсни приступи дају вишеслојну проблематизацију, која у многим радовима успоставља корелацију садашњости и прошлости. Коначно, издавачки подухват и допринос *Зборника* представља успешну координацију две релевантне институције Архива Војводине и Етнографског института САНУ, отварајући тиме разноврсне видове научне и стручне сарадње. Вредно је споменути да текстови представљају самостална истраживања чији су резултати студије случаја и синтетичке анализе.

Владимир Кривошејев и Жељко Бјељак су у студији случаја обрадили споменичко наслеђе и сећања на примеру просторног симболизма града Ваљева, указавши на замену старих историјских наратива, од националног споменичког наратива до социјалистичке и народноослободилачке споменичке поруке. **Катарина Доганџић- Мићуновић** кроз актуелизацију споменичког наслеђа и меморијалних комплекса (Кадињача) успоставља везу између идеолошких формација и уметничких форми: соцреализам и модернизам, као и осадашњење прошлости кроз протоке комуникација и посећености меморијалног комплекса. У пољу институција социјализма **Нина Алексић** пише о мало знамом биоскопу у локалној средини каква је Нови Пазар од 1945 до 1991. године; о њиховој локалној популарности али и државној пропаганди. **Бојана Богдановић** кроз анализу Музеја устанка 1941. у Титовом Ужицу проблематизује сталну поставку као вид музејске наратије и митизованог наратива о народноослободилачкој борби која се контекстуализује у зонама ретроспективних политика. За **Ивану Петровић** изазов је био да отвори архиве штампаних медија у периоду 1944–1953, да би указала на пропагандне дискурсе, стављајући акценат на механизме контроле над медијима и начине манипулисања у војвођанској штампи. Рад **Иване Башић и Милана Томашевића** јесте интерпретативни уплив у појаву *Речника технологије*, објављеног у студентском часопису *Видици*, који је естетски, визуелни, филозофски искорак тога времена, проглашен за субверзивно, неодогуарајуће дело од тадашњих програмираних ауторитета. Поновно аналитичко осадашњење овог дела обогаћује сазнања, провоцира и продубљује сваки вид знања потребних посебно данас. **Миљана Ивановић Баришић** у раду покреће питање како су социјалистички наративи утицали на мењање традиционалне културе, ослањајући се на прокламоване стереотипе и реторику препознате у појмовима индустријализације, урбанизације, модернизације, еманципације жена и др. **Бојан Арбутина** расветљава свечаности и прославе на примеру *Сремачке прославе Јулских свечаности 1945–1989*, важног јавног механизма у манифестовању званичне реторике као вредности и инструмента за производњу друштвено пожељне свести.

Зборник отвара нове странице ишчитавања социјализма кроз епистемолошки легитимитет и научно потврђивање. Научним трагом овог *Зборника* није само неопходно открити истине или дати неке одговоре, већ је важно расветлити проблеме и указати на путеве и странпутице којима се у једном делу прошлости ишло. Ова публикација, као и будућа истраживања социјализма, свакако су подстицај да се прошлост увек држи напетом и доступном за критику, ма колико то била ноћна мора или лепо сећање за протагонисте тих времена. Сада је сигурно да је бављење социјализмом истовремено и бављење садашњим временом, јер подразумева поређења, преламања, критике, одговорне дебате, да би се друштво хуманизовало и демократизовало.

Литература

- Bogdanović, Bojana & Kristijan Obšust, ur. 2021. *Propaganda i javni narativi u socijalističkoj Jugoslaviji. Zbornik radova*. Novi Sad: Arhiv Vojvodine, Beograd: Etnografski institut SANU.
- Verderi, Ketrin. 2005. *Šta je bio socijalizam i šta dolazi posle njega?* Beograd: Fabrika knjiga.
- Gavrilović, Ljiljana. 2011. *Muzeji granice moći*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Erdei Ildiko, Branislav Dimitrijević & Tatomir Toroman, ur. 2019. *Jugoslavija zašto i kako?* Muzej Jugoslavije, Beograd: DMD.
- Lukić Krstanović, Miroslava. 2018. „Naučne politike i istraživački entiteti u istorijskoj autorefleksiji: Etnografski institut SANU“. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* LXVI (1): 11–32.
- Radović, Srđan. 2014. „Pop (post)socijalizam: crtice o konstrukciji i muzealizaciji jugoslovenskog socijalističkog nasleđa u najnovije doba.“ U *Dni na Nasledstvoto* 2013, 148–158 Вългарска академия на науките, Institut za Etnologija i Folkloristika s Etnografski Muzeji.
- Kuljić, Todor. 2006. *Kultura sećanja – teorijska objašnjenja upotreba prošlosti*. Beograd: Čigoja.

Мирослава Лукић Крстановић